

והמעין בחידושי הריטב"א הנ"ל יראה שאין ספק כלל שאינו לריטב"א תלמיד הרא"ה והרשב"א, והיא אינה מהדורה קמא של הריטב"א ז"ל, והרבה ראיות לדבר, והראיה היותר ברורה שאין לריטב"א ז"ל שלא הזכיר בדבריו הרמב"ן והרא"ה והרשב"א ז"ל, והרגיל במשנת הריטב"א יודע שעל שלשה עמודים אלו הרמב"ן הרא"ה והרשב"א עומדים חידושו, וקצרת.

והחידושים המיוחסים לריטב"א הנ"ל מחכם קדמון מרבתינו הראשונים מחכמי פרובנס יצא, ועיין במבוא לחידושי הריטב"א בבא מציעא [מהדורת לונדון] שהאריך בזה בדברים נכוחים וברורים ע"ש. ומה שרצה הרב המהדיר ז"ל במבואו לספר "שיטה לא נודע למי" על מסכת קידושין לומר שמחבר השיטה לא נודע למי, הוא הוא מחבר חידושי הריטב"א לבבא מציעא, רחוק אצלי מאד, וכמעט אי אפשר לאמרו כמו שיראה כל המשוה צורת החידושים וסגנון, ושמות הרבנים המוזכרים בו, וזה ברור אצלי, וד"ב. ויזכר כי האידנא זכינו ויצאה בשנת תשנ"ב מהדורה חדשה של חידושי ריטב"א על מסכת בבא מציעא, וראיתי להרה"ג המהדיר הרר"ש ז"ל במבוא שהאריך בענין חידושי הריטב"א על בבא מציעא, עיין שם. [ומה שכתב בראש דבריו (דף ז'): "פוסקים מוקדמים

שדברי רבותינו הראשונים היו פרושים לפניהם, לעיתים נעלמו מהם דברי רבינו הריטב"א על מסכת בבא מציעא, למשל הטור (חומ"ס ר"ס ע"ב) העלה וכו' ולא ראה דברי רבינו הריטב"א שכתב "וכו' עכ"ל, ותמה אני היכן נשמע כזאת להעיר על דברי רבינו הטור שנעלמו ממנו דברי הריטב"א, אתמהא, ואקצר].

וגם מעלת הרה"ג חתנו שליט"א במבוא לחידושי הריטב"א פרק קמא דבבא מציעא הנדפס בכרך הנ"ל, האריך בענין חידושי הריטב"א על בבא מציעא, אמנם מה שכתב שם, פעמים, בשם החיד"א ז"ל שבספרו שם הגדולים כתב שחידושי הריטב"א לפרק קמא דבבא מציעא הם מהדורה קמא דיליה, המעיין שם יראה שז"א, אלא הגאון חיד"א נקט למסקנה שכל חידושי הריטב"א הנדפסים מכבר, כמו אמשטרדם תפ"ט, כולם מחברם הריטב"א ז"ל הידוע תלמיד הרא"ה והרשב"א, אלא שהם מהדורה קמא דיליה, וכמו שהבאתי לעיל דבריו בספרו שם הגדולים, וגם מבואר כן באר היטב בדבריו בספרו ברכי יוסף שהבאתי לעיל, וכן הבין גם בספר דבר אברהם הנ"ל, ולא כמו שהבין הרה"ג הנ"ל שהרב חיד"א ז"ל אמר דבריו אלו רק לחידושי הריטב"א פרק קמא דבבא מציעא, דוק ועיין, וכתבנו עוד במקומו בס"ד.

סימן עא.

בענין עבר עברי בזמן הזה

לקמיה דרבא אמר ליה זיבנן. אמר ליה יהיו עניים בני ביתך. אתא לקמיה דרב פפא בר שמואל זבניה. יומא חד אמר ליה אשקין מיא, אזל חווריה לרישיה ולדיקניה. אמר ליה חזי

א.

בבא מציעא (ס' ב'): "ההוא עבדא סבא דאזל צבעיה לרישיה ולדיקניה. אתא

דאנא קשיש מאבוכ, קרי אנפשיה צדיק מצרה נחלץ ויבוא אחר תחתיו".

ופירש רש"י ז"ל: "זיבנן, קנה אותי לעבד וכנעני היה דעבד עברי אסור לאחר חורבן, שאין היובל נוהג: ויהיו עניים בני ביתך, משנה היא (אבות א' ה'), טוב לי לפרנס עניי ישראל וישמשוני: קרי אנפשיה רבא".

ובלומדי הדברים לא הבנתי דקדוק לשון הזהב של רש"י ז"ל באומרו דעבד עברי אסור לאחר החורבן, דמה "איסור" יש בזה שאדם ימכור עצמו בזמן הזה לחבירו, והרי אין המקח חל כלל ועיקר דאינו אלא כחוכא ואיטלולא, ומהו לשון "איסור" דנקט רש"י ז"ל אתמהא, וצ"ב.

ומצאתי בנימוקי יוסף שם (רל"ג ע"ב) שכה כתב: "צבעיה לדיקניה. היה זקן וזקנו לבן וצבעו שחור והיה נראה בחור: זבנן. קנה אותי וכנעני היה דעברי לאחר חורבן הבית ליכא שאין היובל נוהג: ויהיו עניים וכו'. משנה היא טוב לפרנס את ישראל וישמשוני: צדיק מצרה נחלץ. רבא שלא קנאו ולא נתאנה".

הרי שנוסח הדברים "עברי לאחר חורבן הבית ליכא שאין היובל נוהג", ולא ככתוב בפירוש רש"י ז"ל שלפנינו אסור, ואיני יודע אם הרב נימוקי יוסף הגיה כן מדעתו הרחבה, או שכך הייתה גירסתו בפירוש רש"י, והכי מסתברא, ודוק היטב.

[ועכשיו נדפס תלמוד מהדורת "עוז והדר", וראיתי שם שהביאו פירוש רש"י מכתב יד וכך הגירסה שם: "דעבד עברי אחר חורבן שאין היובל ליכא", וכנראה נוסח זה היה לפני הרב נימוקי יוסף ז"ל ודוק].

ואחר כך מצאתי לגאון רבי יוסף ענגיל ז"ל בספרו גליוני הש"ס קידושין (ס"ט א') שכבר עמד בדברי רש"י ז"ל וכה כתב: "מה שכתב רש"י אסור, צע"ק דהא אין עבד עברי

נוהג כלל בזמן הזה, והמקח אינו חל כלל אם מוכר עצמו לעבד עברי, ואין כאן ענין "איסור והיתר", כיון שאין הדבר חל כלל, ולא שייך כאן פלוגתא דאי עביד מהני כיון דלא נאמר כן איסור כלל, רק שאין הדבר נוהג ואין לו מציאות, ועיין ירושלמי שבועות (פ"ז ה"ח) וכי יש עבד בזמן הזה ע"ש.

ואולי יש לפרש דאין האדם בעלים של עצמו כלל, כמו שכתבתי בכמה דוכתי, ואם כן לא שייך שימכור עצמו כלל, ורק גזירת הכתוב הוא שיכול למכור את עצמו, ועל כן בזמן שאין היובל נוהג דלא נתנה לו התורה כוח למכור, הוי מוכר עצמו כמוכר את ישראל אחר, דגניבת נפש ומכירה הוא במיתה, וכאן דליכא עניין גניבה, הוי ליה מכירה לחודא, ויש בו איסור חצי שיעור וכו' וכו'.

אבל לומר דהאיסור [שכתב רש"י] הוא מפני עבדי הם ולא עבדים לעבדים, זה אינו, כיון דאין המקח חל כלל אין כאן עבדים לעבדים, ורק מפני דין גניבה ומכירה בנפש הוא שיש לדון, דכל מכירה בנפש נמי אין המכירה חלה שהרי המוכר את אחר, ועם כל זה הוא במיתה, ועל כרחך הוי המכירה לבדה גם כן איסור חצי שיעור וכו' וכו', עד כאן מספר גליוני הש"ס.

הרי שהוא ז"ל כבר עמד בדברי רש"י ז"ל במה שכתב "איסור", וחדש בזה נפלאות מתורתו זיע"א, ועם שאיני כדאי כלל לענ"ד הרבה יש לעיין ולדון בזה, וכמו שיראה המעיין, ולא ידעתי מדוע רבי יוסף ענגיל ז"ל לא הזכיר גירסת הנימוקי יוסף כנ"ל.

ב.

ובדרך לימודי עוד עמדתי בס"ד להבין דברות רש"י ז"ל באומרו "קנה אותי לעבד וכנעני היה דעבד עברי אסור לאחר חורבן", דמה התכוין רש"י ז"ל באומרו "כנעני היה",

לא תשאור לו ואחר כך ימכור את עצמו, וצ"ב, ועיין לקמיה (אות ג') ודוק.

ג.

וראיתי בחידושים לאותו ראשון קדמון מפרובנס המיוחס לריטב"א ז"ל בבא מציעא שם שכתב: "אמר ליה זבנן, לשנה או לשנים, אבל מכר בעבד עברי לא, לפי שאין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג, ומכירה לשנה היא מכירה כמו מכירה לשש דהויא מכירה. ורש"י פירש בענין אחר בעבד כנעני, ותימה הוא אי עבד כנעני הוא, מאי איכפת ליה אי קשיש מאבוא הוא, הא כתיב לעולם בהם תעבודו".

הרי שאותו ראשון קדמון ז"ל חולק על רש"י ז"ל, והסביר שאותו עבד סבא ישראל היה, וגרס ברש"י [או הבין] שבעבד כנעני מדובר, והקשה עליו דמה בכך אם היה קשיש וכו' כנ"ל.

ותמיהתו על רש"י ז"ל יש לתרץ עם דברי מהרש"א ז"ל שם שכה כתב: "חזי דאנא קשיש מאבוכ כו'. משום הידור זקנים כדאמרינן בקידושין (ל"ג א') רבי יוחנן הוה קאי מקמי סבי דארמאי, ולכך נקט אשקיין מיא, דאפילו שימוש קל כזה שאין בו טורח והיה אפשר לו לעשות – לא ירצה בו משום מצות הידור זקנים" ודוק היטב.

וזו לשון הזהב של רבינו הרמב"ם ז"ל בחיבורו הגדול הלכות עבדים (פ"ט ה"ח): "מותר לעבוד בעבד כנעני בפרך, ואף על פי שהדין כך, מידת חסידות ודרכי חכמה שיהיה אדם רחמן ורודף צדק, ולא יכביד עולו על עבדו ולא יצר לו ויאכילהו וישקהו מכל מאכל ומכל משתה, חכמים הראשונים היו נותנין לעבד מכל תבשיל ותבשיל שהיו אוכלין ומקדימין מזון הבהמות והעבדים לסעודת עצמן הרי הוא אומר כעני עבדים אל יד אדוניהם כעני שפחה אל יד

האם כוונתו שהיה עבד כנעני ממש, או הכוונה כנעני במובן "גוי", וקצת יש לדקדק מדקאמר רש"י ז"ל "כנעני היה דעבד עברי אסור" וכו', דגבי עברי נקט "עבד", ואילו גבי כנעני כתב רק כנעני ולא נקט "עבד" כנעני, שכוונת רש"י ז"ל שאותו סבא היה גוי ולא עבד כנעני, ועיין. [שוב מצאתי בפירוש רש"י (מהדורת ב"א) שכך הגירסא: "קנה אותי לעבד ונכרי היה" וכו', ואיני יודע מה מקור נוסח זה, ומכל מקום הוא מראה בעליל שאותו סבא היה "גוי" ממש, ולא עבד כנעני ודון מינה לפירוש רש"י דידן, ועיין לקמיה].

המשנה

וראיתי למהר"ם שיף ז"ל שם שכתב: "רש"י בד"ה זבין קנה אותי כו' דעבד עברי אסור כו' שאין היובל נוהג. אבל מדקאמר רבא ויהיו עניים בני ביתך, אינו מוכרח דלאו ישראל הוה [דלא היה עני כל כך] וק"ל".

ונראה שהגאון מהר"ם שיף ז"ל הרגיש מדוע רש"י ז"ל מכריח שאותו עבדא סבא לא היה עברי מכח שעבד עברי אסור בזמן הזה, ותיפוק ליה מעצם דברי רבא כאן שאמר ויהיו עניים בני ביתך, וזה מורה שאותו עבדא סבא לא היה בן ברית, ועלה קאמר דאי משום הא לא מוכחא מילתא, כי לעולם יש לומר שאותו עבדא סבא יהודי היה, אלא שלא היה עני כל כך, ולכך הוזקק רש"י ז"ל להוכיח מטעם אחר וממקום אחר שהעבדא סבא לא היה יהודי כיון דעבד עברי אסור בזמן שאין היובל נוהג ודוק.

אלא שבעניוטי איני מבין היטב, דאם אכן אותו אחד לא היה עני כל כך כדכתב הגאון מהר"ם שיף ז"ל [או מבארו כתב כן], אם כן מעיקרא לא היה שייך שימכור עצמו, וכדכתב הרמב"ם ז"ל בחיבורו הגדול הלכות עבדים (פ"א ה"א): "ישראל שהעני ביותר נתנה לו תורה רשות למכור את עצמו שנאמר כי ימוך אחריך עמך ונמכר לך, ואין אדם רשאי למכור את עצמו עד שלא ישאר לו כלום ואפילו כסות

גבירתה, וכן לא יבזהו ביד ולא בדברים לעבדות מסרן הכתוב לא לבושה, ולא ירבה עליו צעקה וכעס, אלא ידבר עמו בנחת וישמע טענותיו, וכן מפורש בדרכי איוב הטובים שהשתבח בהן אם אמאס משפט עבדי ואמתי בריכם עמדי הלא בבטן עושני עשהו ויכוננו ברחם אחד, ואין האכזריות והעזות מצויה אלא בגויים, אבל זרעו של אברהם אבינו והם ישראל שהשפיע להם הקב"ה טובת התורה וציוה אותם בחקים ומשפטים צדיקים – רחמנים הם על הכל, וכן במדותיו של הקב"ה שצונו להדמות בהם הוא אומר ורחמיו על כל מעשיו וכל המרחם מרחמין עליו שנאמר ונתן לך רחמים ורחמך והרבך" ודוק היטב.

עוד ראיתי בחידושי הרשב"א ז"ל שם שכתב: אמר ליה זבנן. פירש הראב"ד ז"ל דישאל היה, ושכירות לזמן היה, וקראו "מכר" לפי שאפילו המוכר עצמו לשש נקרא מכר. [וזה הפירוש הראשון שהביא המיוחס לריטב"א].

ואינו מחזור בעיני דאם כן מאי קאמר ליה רבא ויהיו עניים בני ביתך, אין לך עני גדול מזה שהוצרך למכור עצמו. [א"ה: ובודאי כוונת הרשב"א ז"ל שרק כשהעני ביותר שאפילו כסות אין לו אז הותר לו למכור עצמו כנ"ל, וכבר ידעת שנחלקו בה אם כשיש לו ומכר עצמו חלה המכירה ועיין בכל המצויין בספר המפתח הלכות עבדים (פ"א ה"א דף תס"ב ע"ד)].

ורש"י ז"ל פירש דכנעני היה, גם זה אינו מחזור בעיני דכנעני זה אם לא נשתחרר היאך יכול למכור את עצמו דאדון הוא, ואם נשתחרר הרי זה כישאל גמור. ושם בעבד כנעני שהפקירו רבו דעדיין צריך גט שחרור, ומסתברא דערל ממש היה ומכירה ממש הוה" עכ"ל.

הרי שמצינו בדברי רבותינו ראשונים כמלאכים ע"ה, שלשה הסברים במעשה דההוא "עבדא סבא", הראשון פירוש רש"י ז"ל

שמדובר בעבד כנעני, והשני פירוש הראב"ד ז"ל שמדובר בישראל שהשכיר עצמו לזמן, והשלישי פירוש הרשב"א ז"ל שמדובר בגוי גמור שמכר עצמו כנ"ל.

ד.

ואם היתה רשות לקטן כמותי הייתי מפרש בס"ד בסוגיא פירוש נוסף, והוא כדכתב הריטב"א ז"ל בחידושי לקידושין (כ"ח א'): "ומסתברא דהא דרב יהודה דקאמר עד היכן גלגול שבועה עד שיאמר לו שלא נמכרת לי בעבד עברי, דלאו הלכתא למשיחא היא, אלא לדריה, ושמע מינה שאדם מוכר עצמו בעבד עברי בזמן הזה אף על פי שאין יובל נוהג, אלא שאין לו דיני עבד עברי הכתובים בתורה, כיון שאין היובל נוהג, וכדכתיבנא לעיל בפירקין מדעת רבינו נר"ו, ומכאן נראה לי ראייה לדבריו".

ועוד בחידושי הריטב"א קידושין (ס"ט א'): "והאמר מר אין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג. פירוש שאינו נוהג בדיני עבד עברי המפורשים בתורה לצאת בשנים וביובל ובמיתת אדון ולהיות מותר בשפחה כנענית, אבל יכול הוא למכור עצמו לגוי או לישראל והוא קנוי לו קנין הגוף, ולכי נפיק בעי גיטא דחירותא כדאיתא ביבמות (מ"ו א'), גם בבא מציעא (ע"ג ב') בהנהו דיהבי זוזי לאינשי ומשתעבדי בהו, וכדפרישית התם בבא מציעא, וגם במסכת גיטין", ועיין בזה באריכות בדברי הרב המהדיר הי"ו שם בהערותיו לריטב"א, ובספר קנין פירות שעל מסכת עבדים (סימן א') עש"ב.

והרב נימוקי יוסף על הלכות הרי"ף יבמות (מ"ה ב' דט"ז ע"א) כתב: "ואם תאמר והא קיימא לן שאין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג, ויש לומר דההיא לענין דיני עבד לצאת בשש ובסימנים או להתירו בשפחה, אבל

מכל מקום קנוי הוא לענין שיעבודו להצריכו גט
אן לקנות עצמו בכסף, ולא סגי ליה במחילה,
עד כאן לשון הריטב"א בשם רבו ז"ל.

ומבואר ששיטת הריטב"א ז"ל שעבד עברי
נוהג גם בזמן הזה, כלומר יכול בר
ישראל למכור עצמו לעבד עברי וקנוי הוא
לאדונו קנין הגוף, אלא שאין נוהגים בו דיני
עבד עברי האמורים בתורה שיוצא בשנים ויובל
וכו', ואינו מותר בשפחה וכו' כנ"ל.

ולפי זה יש לומר דההוא עבדא סבא – ישראל
היה, ורצה למכור עצמו כעבד עברי,
וכפשט לשון התלמוד "זבנן", וכסברת
הריטב"א ז"ל שגם בזמן הזה אפשר למכור
עצמו לעבד עברי ובלא שינהגו בו דיני עבד
עברי האמורים בתורה כנ"ל.

וחושבני שעל פירושי שלי לא תקשה קושיית
הרשב"א ז"ל שהקשה על הראב"ד
ז"ל, דאם ההוא עבדא סבא ישראל היה, מהו
שאמר לו רבא ויהיו עניים בני ביתך והרי אין לך
עני כמותו – דיש לומר דאותו עבדא סבא היה
לו ממון [ונדכתב מהר"ם שיף ז"ל לפי דרכו
כנ"ל], דרק במי שמוכר עצמו לעבד עברי עם
כל כלליו שמוחר בשפחה ונרצע [למ"ד] וכו',
לאחד כזה לא התירה תורה אלא רק שהעני
ביותר ואין לו אפילו כסות, אבל בעבד עברי
דגדר הריטב"א לית לן בה, ואפילו יש לו ממון
מותר לו למכור עצמו ודוק.

ודע דנראה לי בס"ד שמה שהרשב"א ז"ל לא
פירש כן שמדובר בישראל ומכר עצמו
וכסברת הריטב"א ז"ל וכנ"ל, היינו טעמא כיון
דהרשב"א תנא ופליג על סברה זו ולית ליה הא,
וכאשר יוצא להדיא מדבריו בספר תשובותיו
ח"ב (סימן ע"ב): "שאלת אשה מעוברת שהקנתה
גופה לראובן להניק לו בן משתלד ואילך, מי
אמרינן הואיל ואין החלב מצוי בדדיה עכשיו,
הוה ליה דבר שלא בא לעולם, או דילמא
מדמינן ליה למקנה דקל לפרותיו, דעבידי דאתו.

ומעוברת נמי, עביד חלב דאתי. תשובה: קנין
גוף זה לא ידעתי מה טיבו, אם הקנתה גופה לו
כקניית העבדים העבריים והשפחות העבריות,
דקנוי קנין הגוף כדאיתא בקידושין (ט"ז א'),
וצריכין גט שחרור – הא קיימא לן דאין עבד
עברי נוהג בזמן שאין היובל נוהג בו וזה לא
עשה ולא כלום" עכ"ל.

הרי שהרשב"א חולק על הריטב"א, ולית ליה
כלל דעבד עברי יכול למכור עצמו בזמן
הזה, ולכן לא פירש כנ"ל ודוק.

ומה שהריטב"א ז"ל במקומות הנ"ל לא הזכיר
דברי רבו הרשב"א ז"ל הללו, טעמא
דמילתא משום ששם נמשך לפי סברת רבו
המובהק הרא"ה ז"ל, וכמפורש בדבריו להדיא
שהם דברי רבו הרא"ה ז"ל, ומה גם שלא תמיד
היו מצויות כל תשובות הרשב"א ז"ל אצל
תלמידיו ויש שלא ראו תשובותיו, ועיין לגאון
מהרי"ש נתנזון ז"ל בספרו שו"ת שואל ומשיב
מהדורה קמא (ח"ג סימן ק"ג) שכתב לענינו
דהריטב"א לא ראה דברי רבו הרשב"א
בתשובה ע"ש, ועיין בזה בחיבורי שובי
השולמית ח"ט (סימן ה' אות י' דף פ"ט) וצרף
לכאן.

אלא שיש להבין מדוע רבינו הריטב"א ז"ל לא
נסתייע מעובדא דההוא עבדא סבא לבסס
שיטתו וכאשר כתבתי אני עני וכנ"ל, ואולי
משום דהריטב"א ז"ל נקט כפירוש רבו
הרשב"א ז"ל שהעבדא סבא כאן גוי גמור
היה, או בגלל פירוש רש"י ז"ל דכאן בעבד
כנעני מדובר, וכנ"ל ועיין.

ודע שרבינו הגדול זצ"ל בספר חזון איש
שביעית (ס"ס כ"ד) והביאו בקנין פירות
(סימן א' דף ט') רצה לומר שהראב"ד ז"ל
בהשגות סובר כריטב"א ז"ל שבזמן הזה יכול
אדם למכור עצמו לעבד וכו' כנ"ל ע"ש.

והנה מלבד מה שכתב בקנין פירות שם לפי
דרכו לתמוה על זה "דמה נרויח בזה"

עיינן שם, תמה אני על עצמי דאם אכן הראב"ד ז"ל סובר כריטב"א ז"ל כנ"ל, אזי צ"ב שיכול היה לפרש כאן כאשר כתבתי אני עני, ולא היה לו לראב"ד ז"ל להדחק בהגדרת "זבנן" שהכוונה למכר לזמן, וגם שעל פירוש הראב"ד ז"ל נופלת קושית הרשב"א ז"ל החמורה כנ"ל, ועוד שאם כן בודאי הריטב"א ז"ל היה מסייע עצמו מדברי הראב"ד ז"ל שהוא "גדולי המפרשים" והראשונים מחזיקים כל דבריו כמרגלית יקרה כמפורסם עיין בחיבורי ברית יעקב (סימן ב' דף י"ח) ועיין.

ה.

ומה שאמרו שם: "אתא לקמיה דרב פפא בר שמואל זבניה. יומא חד אמר ליה אשקיין מיא, אזל חווריה לרישיה ולדיקניה, אמר ליה חזי דאנא קשיש מאבוך, קרי אנפשיה צדיק מצרה נחלץ ויבוא אחר תחתיו".

ופירש רש"י ז"ל: "קרי אנפשיה, רבא". ובהגהות הגאון יעב"ץ ז"ל שם ראיתי שכתב: "קרי אנפשיה, רב פפא" עכ"ל. ונראה שטעמו של הגאון יעב"ץ ז"ל שפירש כן ולא כפירוש רש"י ז"ל, כיון שלפירוש רש"י ז"ל שרב פפא הוא שקרא המקרא הזה, אם כן אינו מובן מהו קרי "אנפשיה", והיה לו לומר קרי "אנפשו" וקאי על רבא, ולכן פירש היעב"ץ ז"ל דרב פפא על עצמו קרא מקרא זה כפשט הלשון ודוק.

וראיתי לשארי ראש הגולה הגאון רבינו יוסף חיים זצ"ל בספר בן יהוידע שם שעמד בזה וכה כתב: "קרי אנפשיה צדיק מצרה נחלץ. פירש רש"י צדיק מצרה נחלץ, זה רבא. קשה אם כן מה קרי אנפשיה, וצריך לומר דקרי אנפשיה סוף הפסוק, ואי אפשר לומר דרב פפא קורא על עצמו סוף הפסוק.

ונ"ל בס"ד, שהוא קרי אנפשיה תחלת הפסוק שאומר צדיק מצרה נחלץ, שאמר זה על

עצמו ולא על רבא. אי נמי קרי זה על רבא ועל עצמו, וכונתו בזה, על עצמו הוא שאומר צרה זו של הפסד זה אינה צרה, וצריך אני לשמוח בה, יען כי בודאי בזה הדבר נצולתי מצרה אחרת קשה מאד, וכמו שאמרו רז"ל חסרונות והפסדות אשר יזדמנו לאדם הם לטובתו, כדי להצילו מדבר רע וקשה של מיתתו, או מיתת בניו, וכמו שאמרו בפסחים (ק"ח א') עשיר בשורו, עני בשיו, ואלמנה בביצתה, ועל זה קרי רב פפא אנפשיה צדיק מצרה נחלץ" עד כאן מספר בן יהוידע.

ואם היתה לנו רשות הייתי אומר שלפי ביארונו יתפרש "קרא אנפשיה", דהיינו שאותו עבד סבא הוא קרא כן על עצמו, שהרי רב פפא קנאו וחייב שכרו, אבל להשתמש בו כעבד – ימנע ולא יעבוד בו אחר שהוא זקן ממנו, וכל כי האי בודאי רב פפא לא יעשה לעבוד בו עבודת עבד שגדול בשנים היה אפילו מאביו וכדכתב מהרש"א ז"ל כנ"ל (אות ג'), והיינו דקרי אותו עבד סבא אנפשיה צדיק מצרה נחלץ, דוק ועיין.

ו.

והנה על מה שאמר רבא: "ויהיו עניים בני ביתך". פירש רש"י ז"ל: "ויהיו עניים בני ביתך, משנה היא (אבות פ"א מ"ה)".

וראיתי לגאון המובהק בעל שכות יעקב ז"ל בספרו עיון יעקב על עין יעקב שם שכתב: "רש"י ז"ל בא לתרץ שלא תקשי למה רבא לא אמר יהיו עניים בני ביתי, כיון דעל עצמו אמר, לכך מתרץ רש"י משנה היא ואמר לשון המשנה", וכבר קדמו הגאון מהר"ם שיף ז"ל, ודברי פי חכמים חן.

ולפני רבות בשנים הארכתי בס"ד במאמר מיוחד בענין זה שרש"י ז"ל כותב "פסוק הוא בספר פלוני", או שכותב "משנה היא במסכת פלונית", והבאתי דברות רבותינו המפרשים דבמקומות הרבה הוו ושקלו וטרו

מה רצה רש"י ז"ל בזה, ועם שאיני כדאי כלל, לענ"ד הנכון במה שנאמר בענין זה הם דברות גאון עוזינו רבי חיים פאלאג'י ז"ל בספרו כל החיים (כללי רש"י אות י"ד דכ"ז סע"א) שבכל מקום בתלמוד שמוכא פסוק ואינו ניכר שהוא פסוק, כיון שהתלמוד אינו פותח בתיבת "שנאמר" או "כדכתיב", והלומד יכול לחשוב שהם דברי המדבר בתלמוד, שם מדגיש רש"י ז"ל ואומר פסוק הוא בספר וכו', ולדוגמא ההיא דבבא מציעא (ע"ו א'): "אמר ליה בעל הבית בארבעה, ואזל איהו אמר להו בתלתא, ודקאמרת סבור וקביל דאמרי ליה לית לך אל תמנע טוב מבעליו" שהלומד יכול לחשוב שמה שאמרו הפועלים לית לך "אל תמנע טוב מבעליו" הם דבריהם שלהם, על דא וכגון דא אומר רש"י ז"ל פסוק הוא במשלי, וכאשר תבדוק כל המקומות תווכח באמיתות דברי הגאון רבי חיים פאלאג'י זצ"ל, ועוד עיין לו בספרו עיני כל חי (דקע"ז ע"א), ובספר האשל (מערכת ר' כלל כ"ד) עיין שם.

ומדברי הגאון רבי חיים פאלאג'י ז"ל בענין "פסוק הוא בספר פלוני" כנ"ל, לומד אני גם לאותם מקומות שרש"י ז"ל כותב "משנה היא במסכת פלונית", דהיינו באותם מקומות שהתלמוד מצטט משנה בלא שיפתח ויאמר "תנן" או "תנן התם", ויש מקום לחשוב שהם דברי המדבר בתלמוד, בא רש"י ז"ל ומלמדנו דלא היא אלא משנה היא, צא וראה. וימינה גמי דון כאן, כשרכא אמר לאותו סבא ויהיו עניים בני ביתך, היה מקום לחשוב שהם דברי האמורא רבא, לכן בא רש"י ז"ל ואומר לא כי אלא זה ציטוט ממשנה דאבות וא"ש, זה הנראה לי הנכון בענין ודוק.

ודע דלפי שעה מתוך עשרות מקומות שראיתי מצאתי רק מקום אחד יוצא מן הכלל והוא ברש"י יומא (פ"ד ב'), אבל בתלמוד כתב יד ל' שם כתוב "והאיתמר" ולא כתוב "והתנן", ובכתב יד אחר כתוב "והתניא", ויש לומר דלכן רש"י ז"ל שם כותב והתנן ומשנה היא ע"ש, ועיין רש"י זבחים (ק"כ א') ודוק היטב.

סימן עב.

בענין עבד עברי גופו קנוי

תש"נ.

משאל, דיד עבד כיד רבו דמיא, והרי הוא כאילו הוליקה לו הוא."

ומשני תלמודא: "אמר שמואל בעבד עברי דלא קני ליה גופיה", ועיין שם בכל הסוגיא ובדברי רבותינו הראשונים כמלאכים ז"ל, ושו"ת דבר אברהם ח"א (סימן י' וסימן י"א), ושו"ת אמרי משה (סימן כ"ב וסימן כ"ד) עיין שם.

והקשו התוספות שם: "עבד עברי דלא קני ליה גופיה, אף על גב דבקיודשין (ט"ז א'

בבא מציעא (צ"ח ב') תנן: "השואל את הפרה ושלחה לו ביד בנו ומתה פטור, אמר לו השואל שלחה לי ביד בני ביד עבדי, ביד בנך ביד עבדך, ושלחה ומתה חייב".

ובתלמוד שם (צ"ט וע"א) פריך: "ביד עבדו חייב יד עבד כיד רבו", ופירש רש"י ז"ל: "ביד עבדו חייב, בתמיהה קתני אמר לו השואל שלחה לי ביד עבדך ושלחה לו חייב השואל באונסיה בדרך, והרי לא יצאת מרשות